

5.1. Kłamstwo w literaturze anglojęzycznej

5.1.1 Ukazywanie kłamstwa jako jedna z funkcji literatury

Kinga Dunin w książce pt. „Czytając Polskę” stwierdza, że literatura jest „źródłem wiedzy o historii, zwyczajach rozmaitych warstw społecznych, wartościach i ideałach, o splatających się z działaniami zbiorowymi ludzkich losach i charakterach” (2021: 5). Jedną z jej istotnych funkcji jest ukazywanie kłamstwa. Literatura często przedstawia i analizuje różne aspekty ludzkiej natury, w tym również kłamstwo. Istnieje wiele sposobów, w jaki literatura może ukazywać kłamstwo i jego konsekwencje:

- refleksja nad moralnością:
literatura często eksploruje etyczne i moralne dylematy związane z kłamstwem. Przez przedstawianie bohaterów, którzy kłamią i doświadczają negatywnych skutków swoich działań, literatura może wskazać na konsekwencje moralne kłamstwa. To może prowadzić do refleksji nad własnymi wartościami i postawą wobec prawdy,
- rozpoznanie kłamstwa:
literatura może służyć jako narzędzie do ukazywania różnych rodzajów kłamstw i pomagać czytelnikom w ich rozpoznawaniu. Pisarze mogą przedstawiać postacie, które kłamią, manipulują innymi lub wprowadzają w błąd, a następnie pokazywać konsekwencje tych działań. Poprzez analizę sytuacji i dialogów czytelnicy mogą zdobyć wiedzę na temat mechanizmów kłamstwa i rozwijać umiejętność rozróżniania prawdy od fałszu,
- charakteryzacja postaci:
pisarze często tworzą postaci, które kłamią w różnych sytuacjach. Przez analizę motywacji, powodów i konsekwencji kłamstwa, literatura może badać złożoność ludzkiej natury i psychologii. Przykłady takich postaci mogą pomóc czytelnikom lepiej zrozumieć, dlaczego ludzie kłamią i jak wpływa to na ich relacje z innymi postaciami,
- refleksja nad naturą prawdy:
literatura często skłania czytelników do zastanowienia się nad naturą prawdy i subiektywności postrzegania rzeczywistości. Autorzy mogą eksplorować tematy związane z percepcją, interpretacją i subiektywnością, pokazując, jak różne postacie w historii mają odmienne perspektywy i wyobrażenia na temat prawdy. Ta refleksja może prowadzić do świadomości, że prawda może być względna i podlegać

manipulacji, co z kolei rozwija zdolność czytelników do krytycznego myślenia i analizy informacji,

- krytyka społeczna:
często literatura wykorzystuje kłamstwo jako narzędzie do krytyki społecznej. Przez ukazywanie różnych form kłamstwa, takich jak manipulacja medialna, propagandowe kampanie czy polityczne oszustwa, literatura może zwrócić uwagę na negatywne aspekty społeczeństwa. To może prowadzić do zastanowienia się nad skutkami kłamstwa na poziomie zbiorowym,
- zdolność do kreacji alternatywnych rzeczywistości:
literatura fantastyczna i science fiction mogą ukazywać kłamstwo w kontekście alternatywnych rzeczywistości lub dystopijnych społeczeństw. Przez konstruowanie fikcyjnych światów, w których kłamstwo jest powszechne lub dominujące, pisarze mogą zmusić czytelników do zastanowienia się nad wpływem kłamstwa na jednostkę i społeczeństwo,
- metafikcja i narracyjna refleksja:
w niektórych przypadkach literatura może używać kłamstwa jako narzędzia narracyjnego. Przez wprowadzenie niepewności i fałszywych informacji, pisarze mogą eksperymentować z konwencjami narracyjnymi i prowokować czytelników do refleksji nad naturą prawdy i fikcji.

Funkcja literatury związana z ukazywaniem kłamstwa może mieć zatem różne aspekty. Przede wszystkim literatura może służyć jako narzędzie do ujawniania kłamstw, manipulacji lub dezinformacji, które pojawiają się w różnych dziedzinach życia, takich jak polityka, media czy społeczeństwo. Literatura może także przedstawiać kłamstwa w sposób subtelny i złożony, ukazując ich wpływ na psychikę ludzi i otaczający świat. W ten sposób, literatura może dostarczyć nam wglądu w to, jak kłamstwa wpływają na ludzi i jakie mogą mieć konsekwencje dla jednostek i społeczeństw.

Ważnym aspektem funkcji literatury, związanym z kłamstwem, jest zatem jej zdolność do pokazywania złożoności ludzkiej natury. Literatura może przedstawiać postaci, które kłamią nie tylko dlatego, że chcą osiągnąć jakieś cele, ale także z innych powodów, takich jak strach, wstyd, potrzeba akceptacji czy chęć zyskania uwagi. Wszystkie te aspekty funkcji literatury, związanej z kłamstwem, pozwalają nam lepiej zrozumieć ludzką naturę i to, jak kłamstwa wpływają na nasze życie, nasze decyzje i nasze relacje z innymi ludźmi.

5.1.2. Kłamstwo w literaturze staroangielskiej

Motyw kłamstwa pojawia się w wielu dziełach literatury staroangielskiej. Często jest on związany z tematyką bohaterską i wojenną, gdzie kłamstwo może być wykorzystane jako sposób na osiągnięcie celu, zwłaszcza w sytuacjach, gdy walka z wrogiem jest nierówna. W *Beowulfie* (ang. *Beowulf*), jednym z najważniejszych

dział literatury staroangielskiej, kłamstwo jest obecne na różnych poziomach, mimo tego iż motyw ten nie odgrywa tutaj zasadniczej roli; istnieją jednak pewne momenty w poemacie, w których pojawiają się elementy związane z kłamstwem lub dezinformacją.

Na przykład, Grendel, potwór, który atakuje gród Heorot, jest przedstawiony jako kłamca, który żyje w ciemności, i przeklina Boga. Grendel prezentowany jest jako zły, podstępny i kłamliwy, jako „nienawistny / przeklęty wyrzutek”¹ (1266 – 67). Jego postać reprezentuje nie tylko fizyczne zagrożenie, ale także moralne niebezpieczeństwo, które niszczy całą społeczność. Grendel, antagonistyczna postać, kłamie przedstawiając się jako człowiek, który przychodzi z wizytą do grodu Heorot. Podobnie kłamie jego matka, „potworna ogrzyca”² (1258), która przekonuje Beowulfa, że jej syn był niewinny i został zabity bez powodu.

Kolejnym przykładem kłamstwa jest sytuacja, w której Unferth próbuje zniechęcić bohatera do podjęcia walki z potworem. Unferth przedstawia Beowulfa jako kogoś, kto jest bardziej słaby i nieudolny niż się wydaje. Jednak Beowulf kontruje te kłamstwa, opowiadając o swoich wcześniejszych bohaterskich czynach i osiągnięciach. Inny przykład kłamstwa pojawia się podczas opisu walki Beowulfa z matką Grendela. Beowulf opowiada, jak matka potwora próbowała go oszukać, udając, że jest bezbronna i potrzebuje pomocy. Jednak bohater szybko dostrzega jej kłamstwo i stawia jej czoło. Nawiązując do tego pojedynku Sikorska stwierdza, że „szczególnie interesująca jest walka z matką Grendela. Przedstawiony jest tutaj kobiecy potwór i możliwy związek między macierzyństwem a potwornością” (2007: 26).³ Kolejny przykład celowego rozmijania się z prawdą występuje w historii o bohaterze Finnie i jego zabójcy Hengestie. Hengest, by zemścić się na Finnie, zaciąga się na jego dwór jako najemnik. Początkowo Hengest obiecuje wierność Finnowi i jego ludziom, ale po pewnym czasie zdradza ich, zabijając Finna i przejmując władzę nad jego królestwem.

W obu przypadkach kłamstwo ukazane jest jako cecha charakteru antagonistów, która prowadzi do zła i destrukcji. Z tego powodu w poemacie kłamstwo jest traktowane jako niemoralne zachowanie, które przynosi zgubę i niszczy społeczność. Warto jednak zauważyć, że w tym eposie głównym motywem jest męstwo, honor i walka dobra ze złem, a nie kłamstwo. Kłamstwa pojawiają się raczej jako wyzwanie dla bohatera, które musi rozpoznać i przeciwstawić się im, aby zachować swoją wierność i godność.

Kolejnym przykładem staroangielskiego utworu ukazującego motyw kłamstwa jest poemat zatytułowany *Chrystus i Szatan* (ang. *Christ and Satan*) powstały ok. X wieku, który przedstawia biblijną historię walki duchowej między Jezusem Chrystusem a Szatanem. Motyw kłamstwa jest obecny w tym poemacie jako jeden z centralnych tematów i pojawia się on w kilku miejscach.

W pierwszej części tego utworu dumny Szatan, natychmiast po wtrąceniu do piekła, zmuszony jest do wysłuchaniu słusznych oskarżeń ze strony innych upadłych aniołów, którzy między innymi tak oskarżają swojego przywódcę:

¹ “hateful / accursed outcast”.

² “a monstrous ogress”

³ “The fight with Grendel's mother is particularly interesting. Here is presented a female monster and the possible link between motherhood and monstrosity”.

Ty kłamco! Powiedziałeś nam, żebyśmy nie służyli Zbawicielowi.
Powiedziałeś, że kontrolujesz niebo i ziemię,
Podając się za samego Stwórcę.
Teraz jesteś tylko przestępcą w piekle,
Bezbożny banita w więzieniu bólu (65-69)⁴

Następnie Szatan przybywa na ziemię i próbuje oszukać ludzi, zwłaszcza tych, którzy są bliscy śmierci. Udaje się mu skłonić niektórych do grzechu, m.in. kradzieży i zabójstwa, poprzez wprowadzanie ich w błąd, jak i właśnie przez kłamstwo. W dalszej części poematu Diabeł podejmuje próbę pokonania samego Chrystusa poprzez używanie kłamstwa i manipulacji. Próbuje przekonać Chrystusa, aby zrezygnował z misji zbawienia ludzi i poddał się jego władzy. Szatan używa tutaj różnych chwytów, aby nakłonić Chrystusa do odrzucenia swojej misji, m.in. obietnic, grózb i kłamstw.

Jednym z kluczowych momentów, w których motyw kłamstwa jest wyraźnie widoczny, jest moment kuszenia Chrystusa na pustyni. Szatan próbuje zwodzić Jezusa, przedstawiając mu różne propozycje i obietnice, które są całkowicie fałszywe. Jest to przykład kłamstwa jako narzędzia Szatana w walce przeciwko Chrystusowi. W odpowiedzi na próby Diabła, Chrystus odrzuca jego kłamstwa i manipulacje, a w końcu pokonuje go w walce. Treść poematu jednoznacznie udowadnia, że prawda i wierność są kluczowe w walce ze złem, a kłamstwo jest jednym z narzędzi upadłego anioła w jego próbach zniszczenia człowieka. Motyw kłamstwa w poemacie podkreśla niebezpieczeństwo i złośliwość charakteru Szatana oraz kontrastuje go z prawdą i mądrością reprezentowaną przez Chrystusa. Zostało tutaj ukazane, jak kłamstwo prowadzi do zguby i jak ważne jest poznanie prawdy, aby odróżnić ją od złudzeń. Poemat „Chrystus i Szatan” stanowi przypomnienie o sile kłamstwa i potrzebie walki ze złem poprzez wybieranie prawdy i wierności. Motyw ten podkreśla znaczenie moralności i pokazuje, jak kłamstwo może prowadzić do upadku, podczas gdy prawda staje się fundamentalnym kluczem do osiągnięcia zwycięstwa oraz zbawienia.

5.1.2. Kłamstwo w angielskiej literaturze średniowiecznej

Motyw kłamstwa był często obecny w średniowiecznej literaturze angielskiej i pojawiał się w różnych formach. Często wykorzystywany był jako narzędzie narracyjne do budowania intryg, zwiększania napięcia i roztrząsania zagadnienia moralności. Służył również jako narzędzie do przedstawienia moralnych dylematów, ukazania charakterów postaci lub eksploracji tematów związanych z prawdą i wiarygodnością, moralnością oraz pokazywania konsekwencji złego postępowania i przedstawiania wewnętrznych konfliktów bohaterów.

⁴ “You liar! You told us not to serve the Savior.
You said you controlled both heaven and earth,
Claiming to be the Creator himself.
Now you’re just a criminal in hell,
An unholy outlaw in a prison of pain”

Pan Gawen i Zielony Rycerz (ang. *Sir Gawain and the Green Knight*) to średniowieczny romans rycerski, który powstał pod koniec XIV wieku i jest znany jako jedno z najważniejszych dzieł literatury arturiańskiej, w którym bohaterami są „rycerze króla Artura, zasiadający wokół Okrągłego Stołu, symbolizującego równość, nawiązującego do stołu, przy którym odbyła się Ostatnia Wieczerza” (Tomkowski 2008: 65). Motyw kłamstwa jest ważnym elementem fabuły tej opowieści. Skupia się ono przede wszystkim w tajemniczej postaci Zielonego Rycerza. Na początku opowieści, Zielony Rycerz niespodziewanie pojawia się na dworze króla Artura i stawia rycerzom wyzwanie. Zgodnie z nim każdy rycerz, który odważy się przystąpić do pojedynku z nim, musi zadać mu cios toporem, a w zamian za to będzie musiał odebrać taki sam cios dokładnie za rok i jeden dzień. Gawen, młody rycerz i siostrzeniec króla Artura, przyjmuje wyzwanie i odcina głowę Zielonemu Rycerzowi. Jednakże, ku ogólnemu zaskoczeniu, Zielony Rycerz podnosi swoją odciętą głowę i przypomina Gawenowi o umówionym spotkaniu w ustalonym terminie.

Głównym kłamstwem jest tu fakt pozornego odcięcia głowy Zielonego Rycerza. Okazuje się, że Rycerz nie ginie, ale stawia Gawenowi trudne zadanie dotrzymania umowy i odnalezienia go, aby odebrać cios w zamian. Gawen wyrusza w długą podróż w celu spełnienia obietnicy, a po drodze spotyka różne trudności i pokusy. Bohater dociera do zamku Zielonego Rycerza. Tam zostaje przyjęty przez piękną panią domu, która usłyszawszy, z jak wielkiego dworu przybył rycerz, próbuje go uwieść. Przez trzy kolejne poranki Gawen opiera się pani domu. Rycerz dba o to również, aby nie urazić gospodyni, gdyż byłoby to sprzeczne z dworskością oraz kodem rycerskim, jakim każdy rycerz powinien się cechować. Podczas ostatniego poranka spędzonego w towarzystwie pięknej pani, Gawen przyjmuje od niej w darze zielony pas, który ma za zadanie uchronić go przed każdym uderzeniem. Rycerz, lękając się śmiertelności ciosu topora, zatrzymuje pas dla siebie i nie oddaje go - wbrew umowie - gospodarzowi, oszukując go w ten sposób i kłamiąc. J. A. Burrow w swoim artykule pt. „Old and Middle English”(c.700 – 1485) jednogłośnie stwierdza, że „stawką w Przygodzie w Zielonej Kaplicy jest uczciwość i honor Gawina, symbolizowane przez jego heraldyczny symbol pięciokąta, a głównym zagrożeniem dla nich jest strach przed toporem Zielonego Rycerza”⁵ (1993: 34).

W tym kontekście kłamstwo Zielonego Rycerza ma na celu wystawienie Gawena na próbę, sprawdzenie jego odwagi i wierności swoim słowom oraz ideałom. Motyw kłamstwa w tej opowieści nawiązuje do tematu honoru i uczciwości rycerskiej. Gawen zostaje postawiony w sytuacji, w której musi dotrzymać umowy, mimo że wcześniej został oszukany. Jego podróż staje się metaforycznym procesem dojrzewania i rozwoju moralnego, a kłamstwo Zielonego Rycerza staje się kluczowym czynnikiem motywującym Gawena do przezwyciężenia własnych ograniczeń i trzymania się zasad honoru.

W *Panu Gawenie i Zielonym Rycerzu* motyw kłamstwa jest często wykorzystywany jako narzędzie narracyjne, które prowadzi do etycznego rozwoju głównego bohatera i ukazania jego moralnej wytrzymałości. To kłamstwo wprowadza element tajemnicy i niepewności, nadając opowieści napięcie i wzbudzając ciekawość czytelnika w trakcie lektury. Motyw kłamstwa ukazuje, że nawet najszlachetniejsi

⁵ “Gawain's integrity and honour, symbolized by his heraldic device of a pentangle, are at stake in the Adventure of the Green Chapel, and what chiefly threatens to impair them is fear of the Green Knight's axe”.

ludzie mogą czasami ulec pokusie oszustwa w dążeniu do osiągnięcia swojego celu albo po prostu w obliczu strachu przed śmiercią. Jednocześnie, kłamstwo Gawena prowadzi do skomplikowanej sytuacji, w której jego reputacja i honor są zagrożone, a jego lojalność wobec króla i społeczności rycerskiej staje pod znakiem zapytania.

5.1.3. Kłamstwo w angielskiej literaturze renesansowej

Motyw kłamstwa jest powszechnie obecny w literaturze angielskiego renesansu. Okres ten, obejmujący XVI wiek oraz początek wieku XVII, przyniósł wielu znakomitych pisarzy, którzy wgłębiali się w różne aspekty ludzkiej natury, w tym również kwestię kłamstwa. W wielu dziełach z tego okresu pojawia się postać oszusta lub kłamcy, który wprowadza w błąd innych bohaterów, a czasem nawet samych czytelników czy choćby widzów spektakli teatralnych.

Jednym z najbardziej znanych dzieł Williama Shakespearea jest tragedia *Otello* (ang. *The Tragedy of Othello the Moor of Venice* (1602/4)), w której kłamstwo plasuje się wśród głównych motywów akcji. Choć głównym wątkiem sztuki jest zazdrość, zdrada i nieszczęśliwe małżeństwo, to kłamstwo jest ważnym elementem napędzającym wydarzenia i eskalującym dramat. Iago, jeden z głównych bohaterów dramatu, jest mistrzem manipulacji i kłamstwa. Mimo tego iż odczuwa ogromną potrzebę zemsty oraz nienawiść, udaje pozytywne uczucia względem Otella: „Chociaż nienawidzę go tak, jak piekielnych bólów / Jednak z konieczności obecnego życia / Muszę opuścić banderę i znak miłości, / Co w istocie jest tylko znakiem”⁶ (Szekspir, *Otello* 1998: 1.1.155-57). Snuje on intrygę, wykorzystując kłamstwa, by wprowadzić zamęt i osiągnąć swoje własne cele oraz zniszczyć życie Otella i Desdemony. Okłamuje Otella, twierdząc, że jego żona jest niewierna. Poprzez manipulacje, Iago posługuje się kłamstwem jako narzędziem do podburzania Otella przeciwko żonie i prowokowania tragedii. Analizując postać tego złośliwego człowieka, Andrzej Zgorzelski jednogłośnie stwierdza, że „Iago jest postacią typowo makiaweliczną. Wyobraża siebie samego jako króla w swoim prywatnym świecie zdominowanym przez dziwki i głupców, ale w świecie faktów jest prostym funkcjonariuszem, potwornie zazdrosnym o żonę. [...] Stąd jego zazdrość o piękno życia innych, stąd dążenie do utwierdzenia się w swojej wyższości, stąd potrzeba utwierdzenia się w pogardzie dla wartości ludzkich”⁷ (2008: 83).

Kłamstwo jest również obecne w postaci fałszywych dowodów, które Iago organizuje, aby przekonać Otella o rzekomej niewierności Desdemony. Kiedy Otello odkrywa chusteczkę należącą do Desdemony w ręku Kasja, wierzy w kłamstwo o jej rzekomej zdradzie. Jednak chusteczka została podstępnie podłożona przez Iago, by wprowadzić Otella w błąd. Innym przykładem kłamstwa jest postać Roderigo, który okłamuje sam siebie, wierząc w fałszywe nadzieje na zdobycie miłości Desdemony. Roderigo jest zmanipulowany przez Iago i wierzy w kłamstwa o jej rzekomej miłości do niego.

⁶ “Though I do hate him as I do hell-pains- / Yet for necessity of present life / I must show out a flag and sign of love, / Which is indeed but sign”.

⁷ “Iago is a typically Machiavellian figure. He envisages himself a king in his private world dominated by whores and fools, but in the world of facts he is a simple functionary, horribly jealous of his wife. [...] Hence his envy of the beauty of the others' lives, hence his drive to assert his superiority, hence his need to assert his contempt for humane values”.

Motyw kłamstwa w *Otelli* pozwala Szekspirowi sondować tematy, takie jak zazdrość, manipulacja i niewierność. Kłamstwo prowadzi do tragicznych skutków, a nieprawda staje się przyczyną zniszczenia bohaterów i ich relacji. Przez przedstawienie kłamstwa, Szekspir ukazuje, jak potężne i destrukcyjne mogą być słowa i jak wpływają na psychikę postaci.

W kolejnej tragedii Williama Szekspira pt. *Król Lear* (1605) motyw kłamstwa również odgrywa ważną rolę. Kłamstwo i obłuda towarzyszą wielu postaciom w tym dramacie, co prowadzi do tragedii i upadku głównego bohatera. Tomkowski akcentuje fakt, że dramat życiowy „starego króla rozgrywa się w ponurej, mrocznej scenerii, gdy trwa ‘zimna noc bezrozumu’, zamieniająca ludzi w błaznów i szaleńców. W świecie otaczającym Leara triumfuje okrucieństwo, podstęp, brak skrupułów. Szlachetni niezmiennie przegrywają” (2008: 143).

Tragedia skupia się na losach starzejącego się króla Leara, który decyduje się podzielić swoje królestwo pomiędzy swoje trzy córki, jako kryterium tego podziału stosując miarę ich miłości do niego. Kiedy najmłodsza córka, Kordelia, odmawia wypowiedzenia przesadzonych i fałszywych deklaracji miłości, Lear wyklucza ją ze swojego testamentu. Jednym z najważniejszych elementów tematu kłamstwa jest zatem oszustwo oscylujące wokół uczuć i miłości, które córki Leara wyrażają wobec niego. Goneril i Regan, starsze córki, nadmiernie przesadzają w swoich deklaracjach miłości, aby zdobyć jak najwięcej ze spadku. Jednakże, te słowa są tylko kłamstwem, a ich rzeczywiste zamiary są egoistyczne i pozbawione miłości. A Kordelia, jako jedyna osoba, dostrzega prawdziwe intencje za fasadą obłudy i kłamstwa: „Czas wyda na jaw, co kryje obłuda / Kto zły, ten nigdy długo cnót nie uda”⁸ (Szekspir, *Król Lear* 1998: 1.1.271-72).

Kłamstwo jest również uobecnione w postaci Edmunda, nieślubnego syna hrabiego Gloucester. Edmund podszywa się pod swojego brata Edgara, obarczając go fałszywymi oskarżeniami. Poprzez manipulację i kłamstwa, Edmund pragnie zdobyć władzę i bogactwo, nie wahając się zniszczyć swoją rodzinę.

Konfabulacja i mistyfikacja w *Królu Learze* dotyczy również samego Leara, który nie rozpoznaje prawdziwych intencji i charakterów ludzi wokół niego. Doprowadza to do jego upadku i utraty wszystkiego, co kiedyś posiadał. Kłamstwa i podstęp prowadzą do chaosu, zdrady i nieszczęścia w królestwie Leara. Motyw kłamstwa w *Królu Learze* służy do ukazania destrukcyjnej mocy nieuczciwości, manipulacji i fałszu w relacjach międzyludzkich. Przedstawia on również konsekwencje tego rodzaju zachowań oraz przypomina o ważności prawdy, szczerości i miłości w życiu społecznym.

Kolejnym przykładem sztuki renesansowej, w której motyw kłamstwa odgrywa kluczową rolę jest tragedia zatytułowana *Tragiczne dzieje doktora Fausta* (1588) autorstwa Christophera Marlowe’a. Jest to sztuka, w której spotykamy niemieckiego uczonego, który sprzedaje swoją duszę Lucyferowi w zamian za wiedzę i potęgę przez dokładnie określony czas 24 lat. Faust „najszerzej odrzuca wartości społeczne i najbardziej cierpi z tego powodu. Faust jest istotnie współczesnym człowiekiem, który niecierpliwi się tradycyjnymi wartościami, ale jego ambicje są dziwną

⁸ “Time shall unfold what pleated cunning hides. / Who covers faults, at last shame them derides”.

mieszkanką aspiracji intelektualnych i osobistej chciwości”, jak jednoznacznie stwierdza Philip Edwards (1993: 117-8).⁹

Najwyraźniej rzeczywistość kłamstwa uosabia tutaj postać Mefistofelesa, który zwodzi Fausta, obiecując mu rozkosze i spełnienie, jednocześnie wprowadzając go w coraz większe tarapaty moralne. Faust jest głęboko przekonany, że kłamstwa, jakie go otaczają, nie mają dla niego znaczenia, ponieważ wynikają z przewagi, jaką zdobył dzięki swojemu paktowi z mocami nieczystymi. Mefistofeles często posługuje się kłamstwami, by zwieść Fausta i skusić go do popełnienia złych czynów oraz oddania duszy diabłu. Jego manipulacje opierają się na zatajaniu pewnych informacji, przekłamywaniu faktów i ukrywaniu prawdy, aby utrzymać Fausta w pułapce. Jest to widoczne choćby podczas rozmowy między Faustem a Mefistofelem na początku Aktu II:

FAUST. Kiedy patrzę na niebiosy, wtedy żałuję,
I przeklinam cię, niegodziwy Mefistofelesie,
Ponieważ pozbawiłeś mnie tych radości.
MEFISTA. „To było twoje własne poszukiwanie, Fauście; podziękuj sobie.
Ale czy myślisz, że niebo jest tak chwalebna rzeczą?
Mówię ci, Fauście, to nie jest nawet w połowie takie cudowne
Jak ty, czy jakkolwiek człowiek żyjący na ziemi”¹⁰ (Marlowe 2000: 2.1-7)

W sztuce tej Marlowe skupia się bardziej na moralnych i teologicznych aspektach historii Fausta. Uczony okłamuje samego siebie, będąc przekonany, że pakt, jaki zawarł z diabłem, jest dla niego korzystny, mimo tego iż głęboko w sercu wie, że jest to błąd. Oszukuje on samego siebie, wierząc, że handel z diabłem przyniesie mu wieczną radość i bogactwo. Kłamstwo polega na tym, że Faust ciągle zagłusza swoje wątpliwości moralne, przekonując siebie, że konsekwencje jego czynów nie dotkną go bezpośrednio. Aby zachować ten stan rzeczy, Mefistofeles stosuje kłamstwa i manipulacje, aby utrzymać Fausta w uśpieniu moralnym i przekonać go do kontynuowania paktu z Lucyferem.

Kłamstwo jest również uobecnianie poprzez inne postaci, np. dwie postaci symboliczne, Dobrego i Złego Anioła, które reprezentują wewnętrzne konflikty Fausta. Dobry Anioł próbuje przekonać uczonego, by zrezygnował z umowy z Lucyferem i zwrócił się ku Bogu, podczas gdy Zły Anioł manipuluje nim i przekonuje, że ziemskie przyjemności oraz zaspokajanie swoich nawet najsłabszych potrzeb jest najważniejsze.

Należy tutaj stwierdzić, że motyw kłamstwa służy przedstawieniu walki Fausta z moralnymi dylematami, a jednocześnie stanowi on także refleksję nad naturą prawdy, moralności i konsekwencjami kłamstwa w ludzkim życiu. Marlowe używa

⁹ Dr Faustus “most extensively rejects the values of society and suffers most for doing so. Faustus is indeed modern man impatient with traditional values, but his ambitions are a strange blend of intellectual aspiration and personal greed”.

¹⁰ FAUSTUS. When I behold the heavens, then I repent,
And curse thee, wicked Mephistophilis,
Because thou hast depriv'd me of those joys.
MEPHISTO. 'Twas thine own seeking, Faustus; thank thyself.
But, think'st thou heaven is such a glorious thing?
I tell thee, Faustus, it is not half so fair
As thou, or any man that breathes on earth.

motywu kłamstwa, aby ukazać moralne upadki Fausta i wskazać na konsekwencje jego wyborów. Naukowiec ignoruje prawdę i żyje w iluzji, według której kłamstwa przyniosą mu wieczne szczęście. Jednak ostatecznie Faust jest oszukany przez diabła i ponosi tragiczne konsekwencje swojego postępowania. Motyw kłamstwa w tej tragedii wykorzystywany jest zatem jako narzędzie do rozważania tematów moralnych, grzechu i konsekwencji odrzucenia Boga.

5.1.4. Kłamstwo w literaturze epoki Restauracji

W epoce Restauracji w literaturze anglojęzycznej również pojawiło się wiele dzieł, w których motyw kłamstwa odgrywa ważną rolę. Okres ten, obejmujący lata 1660-1700, charakteryzował się odrodzeniem teatru angielskiego po okresie republiki (1649 – 1660), kiedy to teatr był zakazany przez rządy Oliwera Cromwella.

Raj Utracony (ang. *Paradise Lost*) Johna Milтона to epicki poemat opublikowany w 1667 roku, który opowiada historię upadku człowieka, począwszy od jego grzechu pierworodnego aż po wygnanie z raju. Andrew Sanders wskazuje, że centralnym tematem tego arcydzieła literackiego „było niepowodzenie ludzkości w życiu zgodnie z boskim porządkiem i jej powolne, ale opatrnościowe uwolnienie od konsekwencji Upadku. Mit, którym [Milton] postanowił się zająć i w który wierzył dosłownie, był, podobnie jak wiele innych podobnych mitów i opowieści ludowych, eksploracją moralnych konsekwencji nieposłuszeństwa”¹¹ (1994: 231) oraz kłamstwa, które ma głębokie konsekwencje dla bohaterów i całej fabuły poematu.

Kłamstwo tutaj uosobione jest przede wszystkim przez postać Szatana, który staje się głównym antagonistą poematu, mistrzem manipulacji i oszustw. Kłamstwo pojawia się już w samym początku utworu, gdy Szatan, opowiadając towarzyszom o swoim planie zniszczenia raju, wprowadza ich w błąd i kłamie na każdym kroku oraz celowo zniekształca obiektywną prawdę, wypowiadając na przykład takie kwestie: „Nie wszystko / Jeszcze stracone”¹² (Milton 1974: 1. 126 – 27) oraz „zdarzenie / To wielkie dało nam wiele doświadczeń, / Więc uzbrojeni nie gorzej, a zbrojni / W przewidywania moc większą, możemy / Więcej nadziei żywić na zwycięską / Wojnę wieczną”¹³ (1. 140 – 45). Szatan przedstawia siebie jako ofiarę, został bowiem, jak twierdzi, niesłusznie wyrzucony z nieba, a Bóg jest w jego opisie despotycznym i zazdrosnym władcą. („Nie pogodzeni z naszym Wielkim Wrogiem, / Który w tryumfie pełnym się raduje, / Samotnie rządząc jak tyran w Niebiosach”¹⁴ (1. 146 – 48)). Te kłamstwa wprowadzają w błąd innych aniołów i doprowadzają ich do buntu przeciwko Bogu.

¹¹ “His subject was the failure of humankind to live according to divine order and its slow but providential deliverance from the consequence of the Fall. The myth with which he chose to deal, and in which he believed literally, was, like many other parallel myths and folk-tales, an exploration of the moral consequences of disobedience”.

¹² „All is not lost”.

¹³ “Since, through experience of this great event, / In arms not worse, in foresight much advanced, / We may with more successful hope resolve / To wage by force or guile eternal war”.

¹⁴ “Irreconcilable, to our grand Foe, / Who now triumphs, and in the excess of joy / Sole reigning holds the tyranny of Heaven”.

Wykorzystuje on również swoje doskonałe umiejętności manipulacji, aby skusić Ewę i Adama do popełnienia grzechu pierworodnego, który sprowadza na nich i całą ludzkość zgubę. Szatan podstępnie wprowadza w błąd Ewę, zakłamując prawdę i wzbudzając w niej nieodpartą pokusę do nieposłuszeństwa wobec Boga, którego niestrudzenie przedstawia jako despotę, który nie chce podzielić się absolutną wiedzą ze Swoimi stworzeniami, ograniczając w ten sposób ich rozwój oraz wolność. Podczas dłuższego dialogu z Ewą, Szatan w postaci węża metodycznie demontuje wiarę Ewy w miłość oraz dobroć Boga, ukazując Jego rozkazy oraz zalecenia jako czyste kłamstwo: „Królowo Wszechświata! / Nie wierz tym groźbom surowym o śmierci, / Bowiem nie umrzesz; dlaczego byś miała / Umrzeć? Czy dzięki owocowi? Wiedza / Jest życiodajna. A więc dzięki Temu / Kto groził? / Jednak zechciej wejrzeć na mnie: / Przecież dotknąłem owocu i jadłem, / A jednak żyję, żywot doskonalszy / Mam dzięki temu niż ów, który losem / Mi przeznaczono, gdyż byłem odważny”¹⁵ (9. 871 – 80).

Motyw kłamstwa w poemacie, którego „wielkim tematem [...] jest posłuszeństwo nakazom zawartym w stwórczym porządku wszechmocnego Boga” (Sanders 1994: 231), ma na celu ukazanie zła, które wynika z nieuczciwości i manipulacji. Milton przedstawia kłamstwo jako destrukcyjną siłę, która oddala człowieka od Boga i prowadzi do utraty raj. Poemat ukazuje również konsekwencje kłamstwa, takie jak : poczucie winy, upadek moralny i utratę niewinności. Milton sonduje temat kłamstwa w celu podkreślenia istoty oraz ważności prawdy, wierności i posłuszeństwa w relacjach między człowiekiem a Bogiem. Przez ukazanie tragicznych skutków kłamstwa, twórca przestrzega przed jego wpływem i podkreśla potrzebę dążenia do prawdy i uczciwości. Kłamstwo prowadzi do buntu przeciwko Bogu i do grzechu pierworodnego, który składa się z dwóch elementów: nieposłuszeństwa i kłamstwa. Milton uważa, że kłamstwo jest jednym z największych wrogów człowieka, ponieważ prowadzi ono do dezinformacji, nieporozumień i konfliktów.

Kolejnym bardzo ważnym utworem literackim epoki Restauracji jest *Wędrówka pielgrzyma* (ang. *The Pilgrim's Progress*), alegoryczna powieść religijna, napisana przez Johna Bunyana, opublikowana po raz pierwszy w 1678 roku. Motyw kłamstwa odgrywa tutaj zasadniczą rolę, a główny bohater, Chrześcijanin, staje wobec licznych pokus i pułapek związanych z kłamstwem w swojej podróży duchowej z Miasta Zagłady do Niebiańskiego Miasta. Podczas swojej wędrówki Chrześcijanin spotyka różne postacie, które próbują go odwieść od jego wiary i wprowadzić w błąd. Przedstawione są różne formy kłamstwa, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne. Chrześcijanin musi być czujny i zdolny rozpoznać te kłamstwa oraz być przygotowanym na ich skutki.

Jednym z głównych antagonistów w książce jest postać upadłego anioła Apoliona (dosłownie „Niszczyciela”), Władcy Miasta Zagłady i jednego z książąt diabelskich, który za wszelką cenę stara się zmusić Chrześcijanina do zaniechania pielgrzymki i powrotu do rodzinnego miasta. Niszczyciel próbuje dokonać tego nie tylko przez zastraszenie („Z tego wnioskuje, że jesteś jednym z moich poddanych, cały ten kraj bowiem do mnie należy. Ja jestem księciem i bogiem tego kraju. Jakże się to

¹⁵ “Queen of this Universe, do not believe / Those rigid threats of death; ye shall not die. / How should ye? by the fruit? it gives you life / To knowledge; by the Threatener? look on me, / Me who have touched and tasted, yet both live / And life more perfect have attained than Fate / Meant me, by venturing higher than my lot”.

stało, że uciekłeś od twego króla? Gdyby nie ta okoliczność, iż mam nadzieję, że w służbie mojej jeszcze czegoś dokonasz, w tej chwili jednym ciosem powaliłbym cię na ziemię”¹⁶ (Bunyan 2013: 58)), ale również poprzez kłamstwa oraz półprawdy („A poza tym, twierdzisz, że Jego służba jest lepsza aniżeli moja, a tymczasem On jeszcze nigdy nie zstąpił z tego miejsca, w którym się znajduje, aby wybawić kogokolwiek, który mu służy, z naszych rąk. Ja natomiast, jak cały świat o tym dobrze wie, wielokrotnie wybawiłem tych, którzy mi wiernie służą z Jego rąk i od Jego sług, i to albo siłą, albo przy pomocy podstępów. A tak wybawię i ciebie”¹⁷ (58)). Podczas swojej pielgrzymki Chrześcijanin spotyka wiele różnorodnych postaci, których jedynym celem jest odciążenie Bohatera od podążania drogą ku Niebu. Bardzo często postaci te posługują się kłamstwami oraz fałszywymi oskarżeniami, skierowanymi w stronę Chrześcijanina.

Motyw kłamstwa w tej alegorycznej powieści służy jako ostrzeżenie dla czytelników, aby byli ostrożni wobec pokus, które mogą prowadzić do oddalenia od wiary i celu duchowego. Chrześcijanin musi polegać na prawdzie i mądrości Bożej, aby przezwyciężyć kłamstwo i dotrzeć do swojego docelowego miejsca. Wątek kłamstwa w powieści jest głęboko związany z tematem walki duchowej i próbą utrzymania wierności Bogu, mimo trudności i pokus. Bunyan ukazuje, jak kłamstwo może prowadzić do zbłądzenia i zniszczenia, ale także jak prawda i wierność mogą przynieść zbawienie i ostateczne zwycięstwo. Motyw kłamstwa w „Wędrowce pielgrzymka” służy do przedstawienia tego, jak łatwo chrześcijanin może być wprowadzony w błąd na drodze duchowej, którą powinien podążać w życiu. Autor ukazuje również, jak ważne jest trzymanie się prawdziwej wiary i pozostawanie czujnym wobec oszustów i kłamców, którzy będą próbowali nas zniechęcić lub odciągnąć od naszych celów życiowych. George Sampson, analizując treść tej powieści alegorycznej, stwierdza : „wyznania wiary mogą się zmienić, a wierzenia mogą ulec zniszczeniu; ale życie człowieka jest wciąż pielgrzymką, a w jej bolesnym biegu musi napotykać przyjaciół i wrogów, niebezpieczeństwa i rozpacz, które natchniona prostota Bunyana narysowała tak wiernie, że nawet dzieci rozpoznają je od razu jako prawdę”¹⁸ (1965: 375).

W epoce Restauracji literatura często odzwierciedlała społeczne zmiany i konflikty charakterystyczne dla tego okresu. Motyw kłamstwa był jednym z narzędzi, który autorzy wykorzystywali do przedstawienia tych zmian i analizy kondycji społecznej. Przez kłamstwo i manipulację twórcy literaccy wgłębiali się w tematy takie jak zdrada, miłość, władza i relacje interpersonalne.

5.1.5 Kłamstwo w angielskiej literaturze epoki augustiańskiej

¹⁶ “By this I perceive that thou art one of my subjects; for all that country is mine, and I am the prince and God of it. How is it then that thou hast run away from the king? Were it not that I hope that thou mayest do me more service, I would strike thee now at one blow to the ground”.

¹⁷ “And besides, thou countest His service better than mine; whereas He never came yet from the place where He is, to deliver any that served Him out of their hands; but as for me, how many times, as all the world very well knows, have I delivered, either by power or fraud, those that have faithfully served me, from Him and His, though taken by them! And so I will deliver thee”.

¹⁸ “Creeds may change and faiths may be wrecked; but the life of man is still a pilgrimage, and in its painful course he must encounter the friends and foes, the dangers and the despairs that Bunyan's inspired simplicity has drawn so faithfully that even children know them at once for truth”.

Motyw kłamstwa w epoce augustiańskiej w literaturze angielskiej można zrozumieć w kontekście społeczno-kulturowych i filozoficznych zmian, które miały miejsce w Anglii za panowania króla Jerzego I i Jerzego II (1714-1760). Okres ten charakteryzował się gwałtownym rozwojem kulturalnym i literackim, który miał na celu odbudowę porządku społecznego i moralnego po burzliwych wydarzeniach okresu Restauracji. Motyw kłamstwa był częstym tematem w literaturze augustiańskiej i był związany z wieloma aspektami społecznymi i intelektualnymi tego okresu. Oto kilka głównych punktów, które można uwzględnić w kontekście motywu kłamstwa w literaturze angielskiej tego okresu literacko-historycznego:

- satyra społeczna:
Literatura augustiańska często wykorzystywała satyrę jako formę krytyki społecznej. Kłamstwo było często obiektem satyrycznego przedstawiania, które miało na celu demaskowanie hipokryzji i fałszu w społeczeństwie. Pisarze jak Jonathan Swift w swoim dziele zatytułowanym „Podróże Guliwera” czy Alexander Pope w swoich satyrach często eksponowali kłamstwo jako narzędzie służące do manipulacji i oszustwa,
- polityka i władza:
W tym okresie polityka była pełna intryg i oszustw, co znalazło odzwierciedlenie w literaturze. Kłamstwo często było przedstawiane jako narzędzie polityczne, które służyło do zdobywania i utrzymywania władzy. Motyw kłamstwa był obecny w kontekście politycznych manipulacji i demaskowania korupcji,
- moralność i religia:
Epoka augustiańska była czasem intensywnej dyskusji na temat moralności i roli religii w społeczeństwie. Kłamstwo było często traktowane jako moralne przewinienie i naruszenie zasad etycznych. Wielu pisarzy, w tym Joseph Addison i Richard Steele w swoich czasopismach takich jak „The Spectator” czy „The Tatler” eksponowało kłamstwo jako moralne zagrożenie dla społeczeństwa i propagowało uczciwość jako wartość nadrzędną,
- ludzka natura i prawda:
Wielu pisarzy augustiańskich analizowało naturę ludzką i relację między prawdą a kłamstwem. Kłamstwo było często przedstawiane jako element inherentny w naturze człowieka, wynikający z egoizmu, próżności i innych wad. Na przykład Jonathan Swift, analizując w 1710 roku związek między prawdą, kłamstwem i subiektywnością poznania, w edytowanym przez siebie czasopiśmie „The Examiner” stwierdza, że „fałsz leci, a prawda kuśtyka za nim tak, że kiedy ludzie zaczynają się nie oszukiwać, jest już za późno; żarty się skończyły, a opowieść odniosła skutek”¹⁹ (Goodin, Spiekermann 2018: 324).

Motyw kłamstwa w epoce augustiańskiej w literaturze angielskiej był często wykorzystywany jako narzędzie do przedstawiania i analizowania różnych aspektów społecznych, politycznych, moralnych i filozoficznych. Pisarze tego okresu starali się

¹⁹ “Falsehood flies, and truth comes limping after it, so that when men come to be undeceived, it is too late; the jest is over, and the tale hath had its effect”.

rozważać znaczenie i konsekwencje kłamstwa w różnych kontekstach, co przyczyniło się do bogatego dziedzictwa literackiego tamtego okresu.

Istotnym dziełem ukazującym motyw kłamstwa są *Podróże Guliwera* (ang. *Gulliver's Travels* (1726)) autorstwa Jonathana Swifta, który wykorzystuje go jako narzędzie satyryczne w celu dokonania krytyki społeczeństwa i ukazania jego wad i hipokryzji. Guliwer, główny bohater powieści, jest podróżnikiem, który trafia do różnych fantastycznych krain, takich jak Liliput, Brobdingnag, Laputa i Houyhnhnm. W tych miejscach Guliwer spotyka różne postacie, które często kłamią lub są manipulowane przez innych.

W pierwszej krainie Liliputów Guliwer zostaje wciągnięty w polityczne intrygi, przy pomocy których frakcje walczą o władzę. Spotyka tam ludzi, którzy potrafią kłamać bez skrępowań. Jednakże, dla nich kłamstwo jest sztuką, a ci, którzy potrafią kłamać najlepiej, są uważani za najbardziej utalentowanych i szanowanych ludzi na wyspie. Swift w ten sposób krytykuje obłudę i brak uczciwości w społeczeństwie. Politycy używają kłamstw, manipulacji i podstępów, aby osiągnąć swoje cele. Swift ukazuje przez to, jak polityka może być pełna fałszu i dwulicowości.

W następnej krainie Brobdingnag Guliwer trafia do kraju olbrzymów, gdzie jest traktowany jak kuriozum. Jednak tamtejsi mieszkańcy są niezwykle szczerzy i prostymi ludźmi. Guliwer jest zszokowany, gdy słyszy, że w krainie Brobdingnag ludzie nie kłamią. To porównanie kontrastuje z hipokryzją i kłamstwami, które Guliwer zauważał w swoim własnym społeczeństwie oraz pierwszej krainie. Kolejne podróże Guliwera ukazują różne przykłady kłamstwa, fałszu i manipulacji. Guliwer trafia na wyspę Laputa, gdzie mieszkańcy kłamią w celu osiągnięcia swoich celów naukowych. Mieszkańcy wyspy wierzą, że wiedza jest najważniejsza i że cel uświęca środki. Swift wykorzystuje ten motyw, aby skrytykować ludzi, którzy są skłonni do kłamstwa w celu osiągnięcia swoich celów i ignorują moralność. W ostatniej części powieści, Guliwer trafia na wyspę Houyhnhnm, gdzie mieszkańcy (mądre konie) pozbawieni są zdolności kłamania. Z kolei istnieje tam grupa stworzeń nazywani Yahoosami, którzy nie potrafią żyć bez kłamstw, oszustw i przemocy. Guliwer przedstawia je w taki sposób: „z tego, co udało mi się odkryć, Yahoos wydają się być najbardziej niepouczającymi ze wszystkich zwierząt, a ich zdolności nigdy nie sięgają wyżej niż ciągnięcie lub noszenie ciężarów. Jednak jestem zdania, że ta wada wynika głównie z perwersyjnego, niespokojnego usposobienia; ponieważ są przebiegli, złośliwi, zdradzieccy i mściwi”²⁰ (Bela, Mazur 2008: 384). Swift wykorzystuje ten motyw, aby pokazać, jak bardzo kłamstwo i złe postawy ludzkie są szkodliwe i jakie destrukcyjne konsekwencje mogą mieć dla społeczeństwa.

Podsumowując, Swift wykorzystuje przygody swojego bohatera literackiego jako satyryczne narzędzia do przedstawienia absurda i korupcji w społeczeństwie swojej epoki. Kłamstwa w powieści funkcjonują również jako krytyka polityków, arystokracji, naukowców i innych grup społecznych. Swift nie tylko eksponuje kłamstwo jako negatywną cechę, ale także sugeruje, że ludzkość jest powszechnie skłonna do kłamstwa i manipulacji. To jedno z wielu tematów

²⁰ “By what I could discover, the Yahoos appear to be the most unteachable of all animals, their capacity never reaching higher than to draw or carry burdens. Yet I am of opinion this defect arises chiefly from a perverse, restive disposition; for they are cunning, malicious, treacherous, and revengeful”.

poruszanych w powieści, które mają na celu zmusić czytelników do refleksji nad moralnością, etyką i naturą ludzkiej kondycji.

5.1.6 Kłamstwo w angielskiej literaturze preromantyzmu

Motyw kłamstwa w angielskim preromantyzmie nie był szczególnie powszechny. Preromantyzm, znany również jako okres sentymentalny, był reakcją na racjonalizm oświecenia i skupiał się głównie na wyrażaniu emocji, subiektywności i poetyckiej wizji świata. Był to okres, w którym literatura i sztuka zwracały się ku naturze, indywidualizmowi i przeżyciom emocjonalnym. Chociaż nie można powiedzieć, że motyw kłamstwa był całkowicie nieobecny w literaturze preromantycznej, nie był on jednym z głównych motywów czy tematów poruszanych w tej epoce. Preromantyzm skupiał się raczej na wyrażaniu uczuć, ekspresji indywidualności i duchowej podróży. Motywy takie jak tęsknota, melancholia, miłość i kontakt z naturą dominowały w twórczości preromantyków. Ważny jest również fakt, że okres preromantyzmu był jednym z przejściowych etapów w historii literatury, prowadzących do romantyzmu. W romantyzmie można znaleźć bardziej rozbudowane tematy i motywy, w tym również te związane z kłamstwem, bądź mistyfikacją.

Jednym z istotnych tekstów, ukazujących motyw kłamstwa, jest *Mnich* (ang. *The Monk*), gotycki romans z 1796 roku autorstwa Matthew Gregory'ego Lewisa. W powieści ten motyw kłamstwa odgrywa ważną rolę w tworzeniu intrygi i rozwoju fabuły. Główny bohater powieści, Ambrosio, jest zakonnikiem w hiszpańskim klasztorze, który prowadzi pozornie pobożne życie. Jego pobożność, ogromna erudycja, czytanie i popularność wśród ludzi sprawiają, że jest uważany za wzór cnót i oddania religijnego. Jednak okazuje się, że Ambrosio jest głęboko moralnie skorumpowany i prowadzi podwójne życie. Kiedy zostaje uwiedziony przez diabolicznie piękną kobietę o imieniu Matylda, w rzeczywistości fizyczną inkarnację złego ducha, jego życie ulega dramatycznemu odwróceniu. Wiele razy w powieści Matylda ukazana jest raczej jako czcicielka Diabła, która wielokrotnie kłamie i oszukuje. Demon ten, przebrany za piękną kobietę, stopniowo oraz podstępnie niszczy duchową czystość Ambrosia. Matylda kłamie, wmawiając mu, że jest szlachetną i pobożną kobietą, a ich erotyczny związek jest błogosławiony przez Boga. Ambrosio, uwikłany w swoje własne pożądanie, wierzy w te kłamstwa i podąża drogą zmysłowości.

Podsumowując tematykę powieści, Tomkowski stwierdza, że „*Mnich* pokazywał erotyzm jako siłę zbrodniczą, nie cofał się przed ukazywaniem perwersji, kazirodztwa, nekrofilii, gwałtu i okrucieństwa. Do elementów znanych wcześniej w powieści gotyckiej dodawał satanizm w najsłabszej postaci” (2008: 176). Główne tematy poruszane w powieści to grzech, przewrotność, zdrada, mroczne sekrety i nadnaturalne zjawiska. Motyw kłamstwa w *Mnichu* służy do ukazania moralnej deprawacji, upadku i korupcji, które zagrażają nawet pozornie najświętszym i najbardziej oddanym ludziom. To także pokazanie więzów, które kłamstwo może wytworzyć i tego jak ono może prowadzić do tragedii i zguby. Jednak motyw kłamstwa nie jest tutaj aż tak bardzo istotny, jak inne elementy gotyckie, takie jak tajemnice, zdrada, moralny upadek czy nadprzyrodzone zdarzenia. Powieść skupia się

głównie na konflikcie wewnętrznym Ambrosia, jego walce z grzechem i pokusami oraz upadkiem moralnym, które prowadzą do jego tragicznego losu.

5.1.7. Kłamstwo w angielskiej literaturze romantycznej

Motyw kłamstwa w literaturze angielskiego romantyzmu często służył jako narzędzie do eksplorowania złożonych problemów, takich jak tożsamość, moralność, czy natura rzeczywistości. Często pisarze wykorzystywali go także do podkreślenia wewnętrznych konfliktów i moralnych dylematów bohaterów. Kłamstwo było często utożsamiane z utratą niewinności i prowadziło do głębszych refleksji na temat prawdy, autentyczności i konsekwencji działań. Było narzędziem przydatnym również do dokonywania analizy moralności, ludzkiej natury, tajemniczości i konfliktów emocjonalnych. Było wykorzystywane jako sposób na wywołanie napięcia i rozwoju fabuły, poprzez zgłębianie zarówno negatywnych, jak i pozytywnych konsekwencji kłamstwa.

Jedną z istotnych pozycji książkowych tego okresu jest powieść pt. *Frankenstein* (ang. *Frankenstein; or, The Modern Prometheus* (1818)) autorstwa Mary Wollstonecraft Shelley. Motyw kłamstwa występuje tutaj na różnych poziomach i odgrywa istotną rolę w fabule oraz rozwoju postaci. Oto kilka przykładów, w których wątek ten jest obecny:

- Kłamstwa Wiktora Frankensteina:
Wiktor, główny bohater powieści, wprowadza w błąd innych, ukrywając prawdę o swoich badaniach i o tym, że stworzył żywego potwora. Wielokrotnie zapewnia bliskich i przyjaciół, że wszystko jest w porządku, podczas gdy w rzeczywistości jego działania mają tragiczne konsekwencje. Co więcej, ukrywając swoje prawdziwe działania, unika ludzi za wszelką cenę: „Każdej nocy nękała mnie powolna gorączka i denerwowałem się do bardzo bolesnego stopnia; każdy spadający liść zaskakiwał mnie i unikałem moich bliźnich, jakbym był winny zbrodni. Czasami byłem zaniepokojony wrakiem, jakim się stałem”²¹ (Shelley 1994: 54) Jego kłamstwa prowadzą do dalszego chaosu i tragedii,
- Kłamstwa potwora:
Potwór, stworzony przez Frankensteina, również używa kłamstwa jako środka manipulacji i osiągnięcia swoich celów. Potwór ukrywa swoje intencje przed swoim twórcą, odwraca uwagę od swoich działań i kłamie innym postaciom, aby osiągnąć własne cele. Kiedy odkrywa, że jest odrzucony przez społeczeństwo i spotyka na swojej drodze wiele cierpienia, zaczyna kłamać, manipulować innymi ludźmi i tworzyć fałszywe historie. W końcu odczuwa chęć zemsty oraz zniszczenia swojego twórcy. Gdy po raz pierwszy dostrzega swoją brzydotę, tak stwierdza potępiając swojego twórcę: „„Nienawistny dzień, w którym otrzymałem życie!”, wykrzyknąłem w agonii: „Przeklęty stwórcu! Dlaczego stworzyłeś potwora tak ohydneho, że nawet ty odwróciłeś się ode

²¹ “Every night I was oppressed by a slow fever, and I became nervous to a most painful degree; the fall of a leaf startled me, and I shunned my fellow creatures as if I had been guilty of a crime. Sometimes I grew alarmed at the wreck I perceived that I had become”.

mnie z obrzydzeniem? Bóg z litości uczynił człowieka pięknym i pociągającym na swój obraz; ale moja postać jest brudnym typem twojej postaci, bardziej okropnym nawet z samego podobieństwa. Szatan miał swoich towarzyszy, diabły, które go podziwiałały i zachęcały, ale ja jestem samotny i obrzydliwy”²² (Shelley 1994: 125 – 26).

- Kłamstwa społeczeństwa:

Powieść porusza również temat społecznych kłamstw i uprzedzeń. Społeczność, z którą potwór się styka, odrzuca go ze względu na jego wygląd, tworząc fałszywe wyobrażenia na temat jego natury i charakteru. To kłamstwo, jakie szerzy społeczeństwo, prowadzi do dalszej alienacji i izolacji potwora,

- Kłamstwo w sprawie Justine Moritz:

Justine, służąca w rodzinie Frankensteina, zostaje oskarżona o morderstwo, którego nie popełniła. Podczas procesu sądowego, zamiast wyjawiać prawdę i ocalić Justine, Wiktor decyduje się zachować milczenie, nie mówiąc nikomu o roli, jaką odegrał jego potwór w tym morderstwie. W ten sposób kłamie, powodując niesprawiedliwość wobec niewinnej osoby.

Motyw kłamstwa w *Frankensteinie* podkreśla nieuczciwość, tajemniczość i brak zaufania między postaciami. Kłamstwa te niosą ze sobą tragiczne skutki i wyrządzają ogromne szkody zarówno dla bohaterów, jak i dla otaczającego ich świata. Wątek ten pomaga podkreślić temat niewiarygodności i destrukcyjnych konsekwencji ukrywania prawdy. Kłamstwa prowadzą do rozpadu relacji między postaciami, generują napięcie i prowadzą do tragedii. Mary Shelley w ten sposób pokazuje, że brak szczerości i uczciwości może prowadzić do katastrofalnych skutków zarówno dla jednostek, jak i dla społeczeństwa jako całości. Motyw ten pomaga również badaczom literatury i czytelnikom zastanawiać się nad moralnymi konsekwencjami kłamstwa i braku komunikacji w społeczeństwie.

Kolejnym przykładem pisarza epoki romantyzmu, w którego twórczości liczne są przykłady oszustw, jest Samuel Taylor Coleridge, który postrzega kłamstwo jako przyczynę konfliktu, rozdarcia lub utraty tożsamości. *Rymy o sędziwym marynarzu* (ang. *The Rime of the Ancient Mariner*), poemat opublikowany w 1798 roku, ukazuje wątek kłamstwa w kontekście grzechu, zdrady oraz bezpośrednich konsekwencji owych nikczemności.

Głównym narratorem poematu jest staruszek, marynarz, który opowiada historię swojej podróży morskiej. Przywołuje on obrazy związane z wyprawą, w czasie której załoga zmagala się ze straszliwą burzą na Morzu Południowym. Po tym doświadczeniu statek utknął w bezwietrznej strefie na równiku, w wyniku czego wszyscy członkowie cierpią z pragnienia. Znalazłszy się w ekstremalnej sytuacji, narrator dostrzega gromady pięknych stworzeń morskich, jednakże nie rozumiejąc ich znaczenia, zaczyna je przeklinać. Ma to tragiczne konsekwencje. Załoga umiera, a marynarz zostaje ocalony jako jedyny. Bohater czuje się jednak winny, nękają go koszmary, a obraz stworzeń morskich stale go

²² “‘Hateful day when I received life!’ I exclaimed in agony. ‘Accursed creator! Why did you form a monster so hideous that even you turned from me in disgust? God, in pity, made man beautiful and alluring, after his own image; but my form is a filthy type of yours, more horrid even from the very resemblance. Satan had his companions, fellow devils, to admire and encourage him, but I am solitary and abhorred’”.

prześladuje. Ostatecznie, marynarz zmuszony jest opowiadać swoją historię ludziom, których spotyka na swojej drodze. Jego przypadek ma służyć jako przestroga dla innych przed nieuczciwością i brakiem szacunku dla natury.

To, co wyróżnia opowieść, to problem zdrady marynarza wobec swoich towarzyszy. Motyw kłamstwa pojawia się w momencie, gdy marynarz z nieznanymi nawet dla siebie powodów decyduje się zastrzelić albatrosa, którego początkowo uważa za powód nieszczęścia. Marynarz decyduje się zabić ptaka w przypływie emocji, bez jakiegokolwiek przyczyny: „Skąd taki wzrok? Żeglarzu, mów! / Niech strzegą cię niebios!” / „Ukarz mnie, Bóg! Do ręki luk / Zabiłem albatrosa!”²³ (Coleridge 2013: 5). Zbrodnia ta funkcjonuje jako akt kłamstwa wobec samego siebie, ponieważ marynarz wybiera ofiarę bez żadnej winy ani udziału w jego problemach. Po zabiciu albatrosa los marynarza staje się jeszcze bardziej tragiczny, a za to kłamstwo ponosi surowe konsekwencje. Pozostali członkowie załogi obwiniają go za sprowadzenie na nich klątwy i piętujące się trudności, a wkrótce wszyscy, oprócz niego, umierają. Sprawca tragedii zostaje skazany na samotność, wędrówkę z miejsca na miejsce, bez szansy na zakończenie swojej męki.

Motyw kłamstwa pojawia się w poemacie w momencie, gdy marynarz klątwą lekceważy piękno i istotę morskich stworzeń. Ta zdrada prowadzi do śmierci członków załogi, a sam marynarz musi ponosić konsekwencje swoich czynów – odczuwa samotność, dręczy go stale wewnętrzne cierpienie. Poprzez opowiadanie swojej historii, marynarz wydaje się chcieć naprawić swoje błędy i ostrzec innych przed podobnym losem. Motyw kłamstwa służy zatem jako narzędzie, które prowadzi do zguby i tragicznych wydarzeń, a jednocześnie staje się impulsem dla procesu nawrócenia i rozwoju moralnego samego marynarza: „Szczęsne stworzenia! Gdzież ten człek, / Co by ich czar wyjawil / Miłość trysnęła w łonie mym / I jam je błogosławił / Bóg mi okazał litość swą / I jam je błogosławił”²⁴ (Coleridge 2013: 12). Motyw kłamstwa w tym poemacie symbolizuje złamanie równowagi i harmonii z naturą oraz wprowadzenie chaosu i klątwy. Kłamstwo marynarza staje się punktem zwrotnym w historii, prowadzi do tragicznych skutków i uczy go ważności prawdy oraz poszanowania życia i harmonii natury.

5.1.8. Kłamstwo w angielskiej literaturze epoki wiktoriańskiej

Motyw kłamstwa był obecny w literaturze epoki wiktoriańskiej. Okres ten, który przypadł na panowanie królowej Wiktorii (1837-1901), w Wielkiej Brytanii był czasem, w którym społeczne konwenanse, hipokryzja i ukrywanie prawdy były powszechne. Motyw kłamstwa często służył autorom do ukazania hipokryzji społecznej, morale i konfliktów wiktoriańskiego społeczeństwa. Charles Dickens, angielski pisarz z epoki wiktoriańskiej, słynął z tworzenia barwnych postaci i

²³ “God save thee, ancient Mariner! / From the fiends, that plague thee thus! / Why look'st thou so?” - With my crossbow / I shot the ALBATROSS” (79 – 82).

²⁴ “O happy living things! no tongue / Their beauty might declare: / A spring of love gushed from my heart, / And I blessed them unaware: / Sure my kind saint took pity on me, / And I blessed them unaware.” (282 – 87).

realistycznego przedstawiania społecznych nierówności. W wielu jego powieściach odnajdziemy motyw kłamstwa jako ważny element fabuły.

Wielkie nadzieje (ang. *Great Expectations* (1861)) to powieść, w której główny bohater, Filip Pirrip, nazywany Pip, staje się ofiarą kłamstw a jednym z kluczowych wątków jest kłamstwo dotyczące jego pochodzenia. Pewnego wieczoru Pip otrzymuje tajemniczą wiadomość, która sugeruje, że odziedziczy olbrzymi spadek. Pip zaczyna wierzyć, że to Panna Havisham (u której Pip pracuje) oraz Estella, piękna dziewczyna z wyższych sfer (w której Pip jest szaleńczo zakochany), są tak naprawdę tajemniczymi dobroczyńcami. W rzeczywistości jednak wszystko to jest kłamstwem, inscenizowanym przez nieznanego więźnia o imieniu Abel Magwitch, któremu Pip pomógł odzyskać wolność. Magwitch, który w powieści funkcjonuje jako „symbol zepsutego miejskiego życia, ale nie jest niezdolny do ludzkich uczuć”²⁵ (Sikorska 2007: 401), stara się zemścić na społeczeństwie poprzez zainwestowanie w Pipa. Kłamstwo co do prawdziwego pochodzenia Pipa prowadzi go do przekonania, że musi zdradzić swoje korzenie, by być godnym Estelli i zdobyć jej miłość.

Inny przykład kłamstwa w powieści dotyczy postaci panny Havisham, ekscentrycznej staruszki, która wpływa na życie Pipa i Estelli. Panna Havisham była porzucona w dniu swojego ślubu i od tego czasu żyje w odizolowanym, zamkniętym świecie, nadal ubrana w ślubną suknię. Panna Havisham jest symbolem kłamstwa i iluzji, a jej manipulacje wpływają na życie innych bohaterów. Estella, wychowywana przez pannę Havisham, także wpada w pułapkę kłamstw, co prowadzi do niemożności doświadczenia prawdziwej miłości i szczęścia.

Motyw kłamstwa w tej powieści służy Dickensowi do ukazania złożoności ludzkiej natury i społecznych nierówności. Przez przedstawienie kłamstw i fałszu autor bada wpływ tych negatywnych cech na jednostki i społeczeństwo jako całość. Dodatkowo, motyw ten służy do podkreślenia znaczenia prawdy, autentyczności i uczciwości w relacjach międzyludzkich.

Kolejnym przykładem książki ukazującej motyw kłamstwa jest powieść pt. *Wichrowe wzgórza* (ang. *Wuthering Heights*) autorstwa Emily Brontë, opublikowana po raz pierwszy w 1847 roku. Ta jedyna powieść Emily przedstawia złożoną historię miłosną i namiętną obsesję między Heathcliffem i Katarzyną Earnshaw. Wiele postaci w tej powieści kłamie i ukrywa prawdę, co prowadzi do spirali przemocy i tragedii. Motyw kłamstwa służy jako narzędzie do ukazania destrukcyjnego wpływu obsesji i zemsty.

Najważniejszym elementem kłamstwa w *Wichrowych wzgórzach* jest fałszywe przedstawienie bohaterów i ich relacji. Narrator, Lockwood, na początku opowiada historię z perspektywy obserwatora, ale większość wydarzeń jest przedstawiana za pośrednictwem relacji innych postaci. Te relacje są zniekształcone i często zawierają kłamstwa, co prowadzi do dezinformacji i niezrozumienia. Np. Heathcliff zmyśla swoją tożsamość i historię życia, aby zdobyć wpływ na innych bohaterów i osiągnąć swoje cele.

Inny aspekt kłamstwa dotyczy relacji między bohaterami. Niektóre postaci w powieści ukrywają swoje prawdziwe uczucia i intencje, w wyniku czego dochodzi do konfliktów i dezorientacji. Na przykład Katarzyna, siostra Hindleya, kocha Heathcliffa, ale z powodu społecznych oczekiwań związuje się z młodym Edgarem

²⁵ “the symbol of corrupted city life, yet not incapable of human feelings”.

Lintonem, kłamiąc przed samą sobą i innymi o swoich prawdziwych uczuciach. To kłamstwo prowadzi do niezadowolenia i tragedii. Motyw kłamstwa w „Wichrowych Wzgórzach” jest również związany z tematem zemsty. Postacie często kłamią, aby manipulować innymi i osiągnąć swoje cele związane z zemstą. Heathcliff, którego miłość do Katarzyny została odrzucona, kłamie i podstępnie działa, aby zniszczyć życie innych bohaterów i doprowadzić ich do zguby.

Wątek kłamstwa służy tutaj do eksploracji tematów, takich jak miłość, nienawiść, zazdrość i emocjonalne konflikty. Tomkowski zaznacza, że „*Wichrowe wzgórza* mówią o namiętnościach wprost niewyobrażalnych dla przeciętnego człowieka. Uczucia pojmowane są tu w sposób ekstremalny, miłość przejmuje grozą i okazuje się silniejsza, ale i bardziej okrutna od śmierci” (2008: 282) oraz dodaje, że symbolem kosmicznego Zła oraz kłamstwa w najczystszej swojej postaci jest podrzutek Heathcliff, „jedna z najbardziej demonicznych postaci w całej literaturze angielskiej” (2008: 282). Motyw kłamstwa przeplata się zatem z tematem tajemnicy i dezinformacji, co tworzy atmosferę niepewności i napięcia. Wzbogaca on fabułę i wpływa na rozwój postaci, ukazując, jak nieuczciwość może prowadzić do tragedii i destrukcji.

Wiktoriańska literatura często analizowała społeczeństwo i obnażała hipokryzję, a motyw kłamstwa był doskonałym narzędziem, które autorzy używali do przedstawienia tych problemów. Przez pokazywanie konsekwencji kłamstw i dezinformacji, pisarze wiktoriańscy próbowali uświadomić czytelnikom skutki niewłaściwego postępowania i moralnej fałszywości.

5.1.9. Kłamstwo w angielskiej literaturze epoki edwardiańskiej

W epoce edwardiańskiej, która trwała od 1901 do 1910 roku, literatura angielska często poruszała tematy związane z kłamstwem i hipokryzją społeczną. Okres ten, nazwany na cześć króla Edwarda VII, charakteryzował się silnymi normami społecznymi, w których pozory i konwenanse odgrywały ważną rolę. W literaturze angielskiej tej epoki motyw kłamstwa wykorzystywany był do krytyki konwenansów społecznych i obnażania hipokryzji społecznej. Autorzy często analizowali naturę prawdy i kłamstwa, stawiając na pierwszym planie granice moralności i etyki w społeczeństwie.

Portret Doriana Graya (ang. *The Picture of Dorian Gray*, 1890) autorstwa Oscara Wilde'a to powieść ukazująca historię życia młodego mężczyzny, który sprzedaje swoją duszę, aby zachować wieczną młodość. Chociaż główny wątek opowieści koncentruje się raczej na moralnym upadku i degeneracji głównego bohatera, to kłamstwo pełni istotną rolę w rozwinięciu fabuły. Ze względu na jego wyjątkową urodę znany portrecista Basil Hallward postanowił uwiecznić jego wizerunek na płótnie. Na początku Dorian jest sceptycznie nastawiony do tego pomysłu, jednak po wielu namowach w końcu się zgadza. Po namalowaniu portretu Dorian wyraża pragnienie, aby jego wizerunek starzał się i gnił zamiast niego, podczas gdy on sam zachowałby wieczną młodość. To kłamstwo staje się kluczowym momentem, który wpływa na dalsze wydarzenia.

Głównym motywem kłamstwa jest fakt, że Dorian Gray ukrywa swoje prawdziwe ja przed światem. Podczas próby ukrycia przez bohatera portretu na

poddaszu, narrator stwierdza: „Ale żadne inne miejsce w domu nie było tak bezpieczne od wścibskich oczu jak to. On miał klucz i nikt inny nie mógł do niego wejść. Pod purpurowym całunem twarz namalowana na płótnie mogła stać się bestialska, przemoczona i nieczysta. Jakie to miało znaczenie? Nikt nie mógł tego zobaczyć. On sam by tego nie zobaczył. Dlaczego miałby patrzeć na ohydne zepsucie swojej duszy? Zachował młodość — to wystarczyło.”²⁶ (Wilde 2010: 118). Dzięki portretowi, który stopniowo odzwierciedla jego moralny upadek, Dorian może pozostać publicznie niewinny i niezmienny, podczas gdy w rzeczywistości oddaje się hedonistycznemu stylowi życia, deprawacji oraz wszelkim grzechom. Z tego powodu, kłamstwo staje się narzędziem, które pozwala mu utrzymać fałszywą fasadę, podczas gdy jego prawdziwe ja tonie w grzechu i zepsuciu. Ponadto, Dorian Gray okłamuje również samego siebie. Przez wiele lat przekonuje sam siebie, że jego czyny nie mają konsekwencji, a moralna degeneracja, której doświadcza, nie wpływa na niego. Kłamstwo, które wmawia sobie, sprawia, że kontynuuje swoje niemoralne zachowania, ignorując wewnętrzny głos sumienia:

Często, wracając do domu z jednej z owych tajemniczych i długotrwałych nieobecności, które rodziły takie dziwne domysły wśród tych, którzy byli jego przyjaciółmi lub myśleli, że nimi są, on sam wkradał się na górę do zamkniętego pokoju, otwierał drzwi kluczem, który już nigdy nie zostawił, i stał z lustrem przed portretem, który namalował Basil Hallward, patrząc to na złą i starzejącą się twarz na płótnie, to na piękną, młodą twarz, która odpowiedziała mu śmiechem z polerowanego szkła. Już sama ostrość kontrastu pobudzała jego poczucie przyjemności. Coraz bardziej zakochiwał się we własnej urodzie, coraz bardziej interesował się zepsuciem własnej duszy. Z drobiazgową uwagą, a czasem z potworną i straszną rozkoszą, oglądał ohydne zmarszczki, które paliły pomarszczone czoło lub pełzały wokół ciężkich, zmysłowych ust, zastanawiając się czasem, co jest straszniejsze, oznaki grzechu czy oznaki wieku. Kładł swoje białe dłonie obok szorstkich, nabrzmiałych dłoni obrazu i uśmiechał się. Kpił ze zniekształconego ciała i załamujących się kończyn²⁷ (Wilde 2010: 124).

Motyw kłamstwa w *Portrecie Doriana Greya* ukazuje nie tylko moralny upadek głównego bohatera, ale także analizuje naturę człowieka i zło, które może kryć się za pozornie niewinnymi obliczami. Kłamstwo służy jako narzędzie, które pozwala Dorianowi zachować urodę i reputację, ale prowadzi go również na drogę samozniszczenia i konsekwencji, które nieuchronnie go spotkają.

Kolejnym ważnym dziełem literackim analizującym motyw kłamstwa jest nowela *Jądro ciemności* (ang. *Heart of Darkness*, 1899) autorstwa Josepha Conrada. Nowela opisuje podróż kapitana Marlowa do Afryki Środkowej, gdzie spotyka Kurtza, postać tajemniczą i przerażającą, dzięki niemu odkrywa ciemną stronę natury ludzkiej,

²⁶ “But there was no other place in the house so secure from prying eyes as this. He had the key, and no one else could enter it. Beneath its purple pall, the face painted on the canvas could grow bestial, sodden, and unclean. What did it matter? No one could see it. He himself would not see it. Why should he watch the hideous corruption of his soul? He kept his youth—that was enough”.

²⁷ “Often, on returning home from one of those mysterious and prolonged absences that gave rise to such strange conjecture among those who were his friends, or thought that they were so, he himself would creep upstairs to the locked room, open the door with the key that never left him now, and stand, with a mirror, in front of the portrait that Basil Hallward had painted of him, looking now at the evil and aging face on the canvas, and now at the fair young face that laughed back at him from the polished glass. The very sharpness of the contrast used to quicken his sense of pleasure. He grew more and more enamoured of his own beauty, more and more interested in the corruption of his own soul. He would examine with minute care, and sometimes with a monstrous and terrible delight, the hideous lines that seared the wrinkling forehead or crawled around the heavy sensual mouth, wondering sometimes which were the more horrible, the signs of sin or the signs of age. He would place his white hands beside the coarse bloated hands of the picture, and smile. He mocked the misshapen body and the failing limbs.”

niemoralność, wszechobecne zakłamanie oraz okrucieństwo kolonializmu. Kłamstwo występuje zarówno na poziomie jednostkowym, jak i społecznym („Jedynym prawdziwym uczuciem była chęć dostania się na placówkę handlową, gdzie mieli mieć kość słoniową, żeby mogli zarobić procenty. Intrygowali, oczerniali i nienawidzili się tylko z tego powodu”²⁸ (Conrad 2015: 38)), a temat zdrady i hipokryzji jest dostrzegalny w całym utworze.

Kłamstwo jest obecne na różnych poziomach. Pierwszym jest samo przedsięwzięcie podróży, ukryte przed światem zewnętrznym. Marlow wie swoją misję na pokładzie statku w Afryce, ale informacje na temat celu tej wyprawy są zatajane przed innymi ludźmi. Istnieje zatem pewna obłuda i kłamstwo związane z samą naturą wyprawy. W trakcie podróży Marlow odkrywa, że za pięknymi słowami i dobrze zapowiadającą się wizją misji handlowej tkwi brutalna rzeczywistość eksploatacji i zniewolenia miejscowej ludności oraz niewyobrażalne bestialstwo kolonializmu. Wiele postaci, które Marlow spotyka w trakcie podróży, używa kłamstw i manipulacji, aby ukryć swoje złe intencje, zyskać kontrolę nad innymi lub uzasadnić swoje nieludzkie zachowanie.

Najważniejszym aspektem kłamstwa w *Jądrze ciemności* jest jednak postać samego Kurtza, białego europejskiego agenta handlowego, który stopniowo staje się bożyszczem dla mieszkańców Konga a jednocześnie uosobieniem mrocznej strony człowieka. Zyskuje on swoją pozycję poprzez wykorzystywanie kłamstw, manipulację i przemoc. Jego osobowość jest otoczona tajemnicą, a Marlow, który dąży do odnalezienia go, musi rozprawić się z jego fałszem i odkryć o nim prawdę. Co prawda, Marlow dokonuje tego, odkrywając barbarzyństwo oraz nikczemność w sercu Kurtza, jednakże okłamuje narzeczoną Kurtza mówiąc jej, że ostatnim słowem wypowiedzianym przez jej narzeczonego na moment przed śmiercią było jej imię a nie słowa: „Zgroza! Zgroza!”²⁹ (Conrad 2015: 122).

Motywy kłamstwa w *Jądrze ciemności* ujawnia moralne i etyczne zepsucie społeczeństwa kolonialnego, które stosuje kłamstwo jako narzędzie kontroli i wyzysku. Conrad poddaje ostrej krytyce europejski imperializm, w którym kłamstwo i hipokryzja służą do ukrywania prawdziwych intencji i celów, zwłaszcza ekonomicznych. Motyw ten podkreśla niemożność poznania prawdy, a także negatywne skutki, jakie kłamstwo i manipulacja mogą mieć na jednostki i społeczeństwa.

5.1.10 Kłamstwo w literaturze angielskiej po II wojnie światowej

Motywy kłamstwa jest szeroko obecny w literaturze angielskiej po II wojnie światowej. Autorzy często wykorzystują go do badania natury prawdy, manipulacji, moralności oraz konsekwencji kłamstw w życiu jednostki i społeczeństwa.

Rok 1984 (ang. *Nineteen Eighty-four* (1949)) autorstwa George Orwella to dystopijna powieść, w której państwo totalitarne kontroluje każdy aspekt życia obywateli. Książka opisuje totalitarny reżim o nazwie Oceania, gdzie rządząca Partia manipuluje informacjami i kontroluje społeczeństwo za pomocą propagandy, nadzoru i

²⁸ “The only real feeling was a desire to get appointed to a trading-post where ivory was to be had, so that they could earn percentages. They intrigued and slandered and hated each other only on that account”.

²⁹ “The horror! The horror”.

kłamstw. Analizując społeczny kontekst powieści, Sanders stwierdza : „pomysł, że język polityczny ma na celu sprawienie, by kłamstwa brzmiały zgodnie z prawdą a morderstwo było godne szacunku, znajduje potwierdzenie w partyjnych hasłach demonstrowanych na fasadzie Ministerstwa Prawdy [...]: „WOJNA TO POKÓJ”; „WOLNOŚĆ JEST NIEWOLNICTWEM”; „IGNORANCJA JEST SIŁĄ”³⁰ (1994: 570). Kłamstwo oraz nieustanna manipulacja informacjami oraz faktami są powszechnymi narzędziami władzy. Główny bohater, Winston Smith, pracuje w charakterze urzędnika państwowego dla Ministerstwa Prawdy, odpowiedzialnego za przekształcanie oraz przepisywanie dokumentów historycznych w celu dopasowania ich do oficjalnej narracji Partii. Jego zadanie polega na zapewnieniu zgodności pamięci społeczeństwa z oficjalną narracją Partii, nawet jeśli oznacza to fałszowanie faktów historycznych. Narrator tak między innymi opisuje pracę Winstona: „Ale tak naprawdę, pomyślał, korygując dane Ministerstwa Obfitości, to nawet nie było fałszerstwo. Było to po prostu zastąpienie jednego nonsensu innym. Większość materiałów, z którymi miałeś do czynienia, nie miała związku z niczym w prawdziwym świecie, nawet takiego, jaki zawiera bezpośrednie kłamstwo”³¹ (Orwell 1989: 43).

W świecie tym Partia, której uosobieniem jest postać Wielkiego Brata, posiada absolutną kontrolę nad mediami i tworzy swoją własną wersję prawdy. Jej cel to zniekształcenie rzeczywistości i utrzymanie ludzi w permanentnym stanie dezinformacji oraz strachu. Władze systematycznie zmieniają historię, usuwają niekorzystne informacje i fałszują fakty, aby dostosować je do własnych interesów. Ministerstwo Prawdy, którego zadaniem jest edytowanie archiwów i przekształcanie historii, jest centralnym narzędziem propagandowym Partii, która kontroluje również język, wprowadzając tzw. „nowomowę”, całkowicie uproszczony język, który ma za zadanie drastycznie ograniczyć myślenie i utrudnić wyrażanie sprzeciwu wobec reżimu. Jest to w rzeczywistości zdeformowany język, który ma na celu manipulację i kontrolę myśli jednostek. Nowomowa służy do zmieniania znaczenia słów, usuwania niepożądanych idei i ograniczania zakresu myślenia. Przez to kłamstwo staje się integralną częścią życia codziennego.

Postać Wielkiego Brata jest także uosobieniem kłamstwa. Chociaż władza Wielkiego Brata wydaje się być wszechobecna, jego istnienie jest niejednoznaczne. Czy faktycznie istnieje, czy też jest to jedynie narzędzie propagandy, mające utrzymać społeczeństwo w strachu i posłuszeństwie, tego nie wie nikt. Winston Smith, który marzy o wolności i prawdzie, prowadzi prywatne zapiski, w których wyraża swoje wątpliwości co do oficjalnej narracji i zastanawia się nad naturą rzeczywistości. Jego świadomość i zdolność do rozpoznawania kłamstw stawiają go w konflikcie z Partią i w śmiertelnym niebezpieczeństwie.

Motywy kłamstwa w *Roku 1984* ukazują, jak kontrola informacji i dezinformacja są używane jako narzędzia do utrzymania władzy przez totalitarne reżimy, których celem jest „stworzenie świata, w którym nie ma emocji oprócz strachu, wściekłości,

³⁰ “The idea that political language is designed to make lies sound truthful and murder respectable is substantiated in the Party slogans picked out on the facade of the Ministry of Truth [...]: ‘WAR IS PEACE’; ‘FREEDOM IS SLAVERY’; ‘IGNORANCE IS STRENGTH’”.

³¹ “But actually, he thought as he re-adjusted the Ministry of Plenty’s figures, it was not even forgery. It was merely the substitution of one piece of nonsense for another. Most of the material that you were dealing with had no connection with anything in the real world, not even the kind of connection that is contained in a direct lie”.

triumfu i poniżenia; „odurzenie mocą” pozostanie, „dreszcz zwycięstwa”, który wyraża się w podekscytowanym mentalnym obrazie „buta deptającego ludzką twarz – na zawsze”³², jak stwierdza Sanders (1994: 570). Orwellowska powieść podkreśla niebezpieczeństwo manipulacji faktami i destrukcyjne konsekwencje, jakie może mieć brak prawdy dla społeczeństwa i jednostki. Orwell ukazuje, że kiedy prawda jest zniekształcana i dezinformacja staje się powszechna, jednostka traci swoją niezależność i zdolność do samodzielnego myślenia. Motyw kłamstwa podkreśla głęboki dystopijny charakter świata przedstawionego w powieści, gdzie absolutna władza prowadzi do degradacji prawdy i moralności.

Podsumowanie

Podsumowując, należy stwierdzić, że jedną z ważnych funkcji literatury jest próba analizy oraz interpretacji szeroko pojętego motywu kłamstwa. Literatura często służy jako środek wyrazu, za pomocą którego pisarze mogą badać różne aspekty ludzkiej natury, w tym również kłamstwo. Poniżej zostały zaprezentowane różne aspekty, w jakich w analizowanych utworach wykorzystali motyw kłamstwa.

- Kłamstwo może stanowić kluczowy element fabuły w literaturze.

Bohaterowie często kłamią lub są oszukiwani, co prowadzi do rozwoju konfliktu i rozwinięcia wątków narracyjnych. Kłamstwo może być używane jako narzędzie do tworzenia napięcia, intrygi lub manipulacji w opowieści.

- Pisarze często przedstawiają postacie, które są uwikłane w sieć kłamstw.

Postacie mogą kłamać, aby osiągnąć swoje cele, uniknąć konsekwencji lub zatuszować swoje prawdziwe intencje. Kłamstwo może być ukazywane jako charakterystyczny element psychologiczny postaci i prowadzić do analizy ich moralności, motywacji i związanych z tym dylematów.

- Kłamstwo może być tematem przewodnim w literaturze. Pisarze często badają naturę kłamstwa, pytając o jego przyczyny, konsekwencje i wpływ na relacje międzyludzkie. Mogą rozważać również pytania etyczne, związane z kłamstwem i jego wpływ na jednostkę i społeczeństwo jako całość.
- Pisarze często używają języka i narracji jako narzędzi do ukazywania kłamstwa.

³² “create a world where there are no emotions except fear, rage, triumph, and self-abasement; the 'intoxication of power' will remain, a 'thrill of victory' which is expressed in an excited mental picture of 'a boot stamping on a human face – for ever’”.

Mogą stosować techniki narracyjne, takie jak narrator niepewny, narracja wielopłaszczyznowa lub narracja z perspektywy kłamcy, aby wprowadzić czytelnika w błąd lub ukazać manipulację informacją. Język może być używany do kamuflowania prawdy, nadawania kłamstwu wiarygodności lub manipulowania odbiorcą.

- Literatura może również służyć jako lustro społeczne, które ukazuje kłamstwo w społeczeństwie.

Pisarze często poruszają kwestie fałszu, hipokryzji i manipulacji, aby podważać obowiązujące normy społeczne i polityczne. Poprzez ukazywanie kłamstwa, literatura może zainspirować czytelników do refleksji nad moralnością, etyką i wartościami, a także zachęcać do wnikliwej analizy informacji.

Bibliografia

- Beowulf*. (2001). (Translated by M. Alexander). London: Penguin Classics.
- Bela, T., Mazur, Z. (2008). *The College Anthology of English Literature*. Kraków: Universitas.
- Bunyan, J. (2013). *The Pilgrim's Progress*. London: Collins Classics.
- Christ and Satan*. (2017). (Translated by C. Williamson). W: *The Complete Old English Poems*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Burrow, J. A. (1993). "Old and Middle English (c.700 – 1485)." W: *The Oxford Illustrated History of English Literature*. Ed. Pat Rogers. Oxford: Oxford UP. 1 – 58.
- Coleridge, S. (2013). *Samuel Taylor Coleridge: Complete Works*. Hastings: Delphi Classics.
- Conrad, J. (2015). "Heart of Darkness". London: Penguin Books.
- Dunin, K. (2021). *Czytając Polskę*. København: SAGA Egmont.
- Edwards, P. (1993). "William Shakespeare." W: *The Oxford Illustrated History of English Literature*. Ed. Pat Rogers. Oxford: Oxford UP. 112 – 59.
- Goodin, R., Spiekermann, K. (2018). *An Epistemic Theory of Democracy*. Oxford: Oxford UP.
- Marlowe, C. (2000). *The Plays*. Ware: Wordsworth Editions Limited.
- Orwell, G. (1989). *Nineteen Eighty-four*. London: Penguin Books.
- Sampson, G. (1965). *The Concise Cambridge History of English Literature*. Cambridge: Cambridge UP.
- Sanders, A. (1994). *The Short Oxford History of English Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Shakespeare, W. (1998). *The Tragedy of King Lear*. W: *The Oxford Shakespeare – The Complete Works*. eds. Stanley Wells, Gary Taylor. 1599. Oxford: Clarendon Press, 1998, pp. 945 – 74.
- Shakespeare, W. (1998). *The Tragedy of Othello the Moor of Venice*. W: *The Oxford Shakespeare – The Complete Works*. eds. Stanley Wells, Gary Taylor. 1599. Oxford: Clarendon Press, 1998, pp. 821 – 53.
- Shelley, M. (1994). *Frankenstein or, the Modern Prometheus*. London: Penguin Books.

- Sikorska, L. (2007). *A Short History of English Literature*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Tomkowski, J. (2008). *Dzieje Literatury Powszechnej*. Warszawa: Świat Książki.
- Wilde, O. (2010). *The Picture of Dorian Grey*. London: Collins Classics.
- Zgorzelski, A. (2008). *Lectures on British Literature: A historical survey course*. Lublin: Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola w Lublinie.